

şilik bir İspanyol müfrezesi tarafından bir ağılda yanındaki adamlarıyla birlikte sıkıştırıldı. Çarpışma sırasında yaralanan Oruç Reis daha sonra öldürüldü (924/1518 yazı). Akdeniz'de efsanevi bir şöhrat kazanan Oruç Reis, Cezayir'de Türk hâkimiyetinin temellerini atmış, Kuzey Afrika'da hristiyan istilâsına karşı koyarak İslâm'ın bölgede tutunmasını sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Gazavat-ı Hayrettin Paşa: Barbaros'un Hayatı ve Savaşları, Ankara 1995, s. 4-59; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fî esfârî'l-bihâr* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, s. 39-47; Aziz Samih İltis, *Şimalî Afrikada Türkler*, İstanbul 1936, I, 65-81; E. Bradford, *Barbaros Hayrettin* (trc. Zehra Ağralı), İstanbul 1970, s. 17-91; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 148-150; A. Graulle, "La mort et le tombeau de Baba 'Aroudj (Barberousse)", *RMM*, VII/24 (1913), s. 246-259; S. Soucek, "The Rise of the Barbarossas in North Africa", *Ar.Ott.*, III (1971), s. 238-250; M. Tayyib Gökbilgin, "Oruç Reis", *İA*, IX, 419-425.

İDRİS BOSTAN

ORYANTALİZM

Din, dil, bilim, düşünce, sanat,
tarih gibi alanlarda
Doğu dünyasını inceleyen
ve Doğu hakkında
değer yargıları üreten
Batı kaynaklı kurumsal faaliyet.

Oryantalizm (Fr. orientalisme), bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması itibarıyla ilk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayali resimleri içerir. **Oryantalist** (Fr. orientaliste) kelimesi tarih içerisinde farklı anlamlara sahip olmuştur. 1683'te oryantalist terimiyle Doğu veya Yunan kilisesinin bir üyesi kastedilmekteydi. 1691'de Anthony Wood, Samuel Clark'ı "bazı Doğu dillerini bilen kimse" anlamında **orientalian** olarak tanıtmaktaydı (Arberry, s. 8). Terim, sömürgecilik dönemi Hindistan'ında Hint eğitiminin temelini İngilizce olması gerektiğini savunan İngiliz taraftarları karşısında Hint kültürünü önerenleri adlandırmak için kullanılmıştır. "Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi" mânâsında oryantalist kelimesi İngilizce'de ilk defa 1779'da Edward Pockocke üzerine kaleme alınmış bir makale-

de, Fransızca'da 1799'da *Magasine encyclopédique*'te (Endress, s. 11) görülür. 1824'te *Journal asiatique*'te Louis Langlès için yayımlanan ölüm ilânında oryantalist kelimesine yer verilmiştir (Lowe, s. 3). Oryantalizm "Doğu incelemesi" anlamıyla 1838'de *Dictionnaire de l'Académie française*'e girmiştir. Türkçe'de **şarkiyat**, daha sonra **doğu bilimi**, Arapça'da **istişrâk** kelimeleriyle karşılanmış, oryantalist için **müsteşrik** kelimesi kullanılmıştır.

Doğu toplumlarının dilleri, kültürleri, tarihleri ve coğrafyaları hakkında bilgi sahibi akademisyenleri adlandırmak için kullanılan oryantalist kelimesi aynı zamanda Doğu dünyasının resmini yapan Batılı resamları da ifade eder. Oryantalizmi masum bir akademik merak ürünü olarak değerlendiren bu tanımların dışında söz konusu disiplini hristiyan misyonerliği (Paret, s. 5; Rodinson, s. 46; M. Hamdi Zakzûk, s. 8) ve sömürgecilikle iş birliği içerisinde (Edward Said) değerlendiren görüşler de bulunmaktadır. Oryantalizmin en kapsamlı tanımı Edward Said'e aittir: "Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğrenen, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır. (...) Oryantalizmin daha geniş bir mânâsı vardır: Oryantalizm Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir düşünüş biçimidir. (...) Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: XVIII. yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkındaki hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir; kısacası Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur" (*Oryantalizm*, s. 15-16).

Oryantalizmin akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması XIX. yüzyılda gerçekleşmişse de Batı'nın Doğu'ya olan ilgisinin tarihi ve Doğu hakkındaki muhayyilesinin oluşum süreci Doğu ile Batı'nın varlığı kadar eskidir. Dolayısıyla Batı'nın Doğu'ya ilişkin topyekûn muhayyilesini belirleyen özellikler Doğu ile Batı arasındaki ayırımı yatar. Asya ile Avrupa veya Doğu ile Batı arasındaki sınırın nerede başlayıp nerede bittiğinin cevabı açık değildir. Bu sınırlar tarih boyunca çok değişiklik göstermiştir. Yunan mitolojisindeki Avrupa efsanesi de bu iki dünya arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve değişkenliğini vurgular. Herodotos, bu kıtaların isimlendir-

mesinin kaynağını anlayamadığından Avrupa'nın sınırlarına ilişkin belirsizliklerden bahseder ve bu ayırımları kimin yaptığını, bu adları kimin verdiğini bir türlü öğrenemediğini söyler (*Herodot Tarihi*, s. 215).

Asya, Asur dilinde "Doğu ülkesi" demektir (Sezer, s. 11). Asya ve Avrupa kelimeleri Bâbil şehrinin iki kısmını ifade eden "asu" (doğu) ve "ereb" (batı) sözlerinden türetilmiş (Selen, VII/27 [1943], s. 543), sonraları Ege denizinin iki tarafını birbirinden ayırmak için kullanılmış, Büyük İskender bu sınırı Hindistan'a kadar uzatmıştır. Roma İmparatorluğu zamanında Roma şehri meskün dünyanın merkezi sayılmış, doğu tarafı için "oriens", batı tarafı için "occiden" tabiri kullanılmıştır. Bu devirde Batı'ya kıyasla Doğu "medenî ülke" idi (Barthold, s. 3). VII. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu'nun büyük kısmının müslümanların eline geçmesiyle birlikte kavramın muhtevası da genişledi. Haçlı seferleri esnasında Doğu'dan maksat İslâm dünyasıydı. Osmanlı'nın yükselişiyle birlikte Doğu ve İslâm denince akla Osmanlılar geliyordu.

İslâm fetihleri hakkında hristiyan ileri gelenlerinin ilk tepkilerinin ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte VII. yüzyılda yazılan bazı eserlerdeki tepkiler fazla olumsuz değildir. Fakat Haçlı seferleriyle birlikte Batı Hristiyanlığı Batılı zihinlerde İslâm ve müslümanlar hakkındaki temel imgeleleri oluşturmaya başladı. Haçlı seferlerinin beslediği geniş kamuoyu düşman hakkında doyurucu bir imaj istiyordu. Geniş yığın başka bir ihtiyacı da şu idi: Teklif edilen imaj ona bir taraftan İslâmiyet'in ne kadar kötü olduğunu kaba saba tabirlerle anlatacak, bir yandan da hârikülâdeye karşı beslediği hayranlığı karşılayacaktı (Rodinson, s. 21). Batı Hristiyanlığının İslâm'ı karalama kampanyasının temel doğrultusunu oluşturan imgeler, İslâm'ın ortaya çıkışıyla birlikte Doğu Hristiyanlığının önde gelenlerince yazılan reddiyelerden önemli ölçüde yararlanılarak geliştirildi. Bu eserlerin en önemlisi Yuhannâ ed-Dımaşki'nin (ö. 750) yazdığı reddiyedir.

Avrupa'da müslümanlarla ilk defa karşılaşan ve müslümanların egemenliği altında onlarla birlikte yüzlerce yıl yaşamış, bu sayede müslümanların inanç temellerini ve idarî sistemlerini yakından gözlemiş bulunan İspanyollar ve Sicilyalılar'ın üretimleri de bu çabada başvurulan kaynaklardandı. Diğer önemli bir kaynak olan *Chanson de Roland* güçlü ve zengin, fakat aynı zamanda karalayıcı bir İslâm dün-

yası imajı sunuyordu. Ayrıca XII. yüzyılın ilk yarısında Latin yazarları da yığınların bu ihtiyacı karşılamak üzere kolları sıvamışlardı. Dikkatler Hz. Muhammed'e çevrildi. Söylentilerin doğru veya yanlış olması önemli değildi. "Yazarları zafer kazanmış muhayyilenin cehaletinde boğulmuştu" (Southern, *The Making of the Middle Ages*, s. 35). Bu yazarlara göre Muhammed bir sihirbazdı; sahtekâr, ikiyüzlü ve yalancı bir peygamberdi. Afrika'da ve Doğu'da sihir yoluyla kiliseyi yıkmıştı. Başarısı cinsel hürriyet ilân etmesinden kaynaklanıyordu. Müslümanlar putperestlikle suçlanmaktaydı. Trubadurlar'a göre Araplar Muhammed'e tapınmaktaydı. Heykelleri kıymetli taşlardan yapılmıştı. İslâm'ı seks, şehvet düşkünlüğü ve hayvanî içgüdülerin taşkın vahşilikleriyle dolu, saldırgan ve yıkıcı bir din olarak sunuyorlardı.

İslâm'ı daha entelektüel bir çerçevede inceleme gayreti Cluny Manastırı'ndan Muh-terem Peter'in (ö. 1156) çabalarıyla gelişti. Muhterem Peter İspanya'da bir tercüme heyeti oluşturdu. Kettonlu Robert 1143'te Kur'an tercümesini tamamladı. Pek çok hatasının bulunmasına rağmen 1698'de İtalyan Ludovico Marracius'nin yaptığı çeviriye kadar Avrupa dillerindeki diğer tercümelere kaynaklık eden bu eserle birlikte Batı dünyası ilk defa ciddi İslâm araştırmaları için bir araca sahip oluyordu. Heyet birçok Arapça metni tercüme etti. Muhterem Peter'in seçtiği Arapça metinlerin çevirilerinden meydana gelen, "Cluny Corpus" adı verilen antolojiler oluşturuldu. Bu koleksiyon Kur'an tercümesi, müslüman gözüyle kaleme alınmış kısa bir dünya tarihi, yaratılış, atalar, Hz. Muhammed'in hayatı ve doğumu esnasındaki olağan üstü hadiseler hakkında bir menkıbeler derlemesi, bazı İslâmî kavramların şerhi ve Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin savunması olarak tanınan hristiyan-müslüman tartışmalarının ilk kitabından oluşmaktaydı (a.g.e., s. 40).

XIII. yüzyılda Ortaçağ Batısı, Haçlı seferine hiç gerek olmadığını düşünenlerle daha fazla sayıda ve daha güçlü Haçlı seferleri düzenleme gereğine inananlar şeklinde iki kampa bölünmüştü. Her türlü mücadelede amaç İslâm'ın inanç ilkelerini çürütmektir. Bu sebeple İslâm'ı daha derinden tanımak, bunun için de dil bilmek gerekliydi. Roger Bacon, Raymond Lull ve başka kilise mensuplarının 1250'lerden beri sınırlı fakat ısrarlı bir biçimde talep ettikleri dil okulları 1312'de Viyana Konsili'nde karara bağlandı. Paris, Oxford, Bologna, Avignon, Roman Curia ve Salamanca'da

da (Şelemenka) Arapça, Grekçe, İbrânîce ve Süryânîce kürsülerinin kurulması kararlaştırıldı. Fakat bu kararın hayata geçirilmesi için uzunca bir süre beklenmesi gerekecekti.

1291'de Akkâ'nın müslümanlar tarafından fethedilmesi, Nestûrî hristiyanların güçlerini yitirmeleri ve Moğollar'ın İslâm'ı seçmeleri dolayısıyla Avrupa dışındaki mütefikirlerin varlığına duyulan inançsızlık, derin sebepleri olan iç ihtilâflar, dış düşmana ve özellikle İslâm'a nisbî bir kayıtsızlık duygusu yeni dönemin işaretleridir. Avrupa içine kapanmış bulunuyor, iç ideolojik çatışmalar ağır basıyordu. İslâm ile kilise arasında belli bir paralellik kurulmaktaydı. Bu tartışmalarda İslâm, Avrupalılar'ın kendi iç çatışmalarında kullandıkları bir araç durumundaydı. Kilisenin ıslahı için İslâm'ın eleştirisiyle ilgilenen John Wycliffe (ö. 1384) bu açıdan dikkate değer bir örnektir.

Siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, Doğu'yu gezen seyyahların ve misyonerlerin sayısındaki artış, Avrupa'da Hristiyanlığın ideolojik birliğinin ve hâkimiyetinin sarsılışı, XVI. yüzyılda müslüman Doğu hakkında daha objektif bilgilerin derlenmesine imkân tanıdı. Artık müslümanların değerleri, fikirleri, örf ve âdetleri mutlak birer yanlış olarak damgalanmıyordu. Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî ve askerî düzeni hakkında değerlendirmeler yapılmıyordu. Bu dönemde Doğu dünyasının tamamıyla nesnel bir tarzda ele alındığından elbette söz edilemez; fakat davranış ve açıklamalarda önceki yüzyıllardan bir farklılaşmanın başladığı da âşikârdır. Thévenot, Tavernier, Belon du Mans, Chardin ve daha pek çok seyyahın anılarında da görüleceği üzere XVI. yüzyılın sonunda birbirine zıt sosyal ve tarihî bütünlükler olarak Doğu-Batı sembolleştirmesi henüz açık bir şekilde belirmemiş, ancak şartlar böylesi bir durum için olgunlaşmıştır. Artık zararlı kökenlerine rağmen bir din olarak İslâm'a ilişkin olumsuz yaklaşımlar şiddetini yitirmişti, hatta bazı noktalarda müslümanlara saygı dahi duyuluyordu; sosyal, siyasî, askerî, kültürel ve idarî başarılar incelenerek onlardan dersler çıkarılmaya çalışılıyordu. İpek ve değerli taşlar için İran'a seyahat eden tâcirleri ve diplomatları İslâm dünyasının din, kültür ve âdetlerini Avrupa'ya tanıtan maceraperestler ve araştırmacılar izledi. XVII. yüzyılda Doğu hakkında yayımlanan seyahat notlarının sayısının 200'den fazla olduğu belirtilmektedir (Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 117). Seyyahların anlattıkları, Batılılar'ın muhayyile-

sinde Doğu'nun tutkulu bir merak haline gelmesinde ve Batılılar'ı Doğu'ya yöneltmede teşvik edici bir rol oynamıştır. Seyyahlar gezilerinden çeşitli gözlemler ve gezdikleri bölgelere ait metinlerle dönüyorlardı. Sonraki yüzyıllarda bunların yerini gemiler dolusu heykeller, kabartmalar, dikilitaşlar almıştır.

Türkiye ve İslâm dünyasının diğer bölgeleri hakkındaki seyahat notları, siyasî yazılar ve pratik el kitapları Avrupalılar için ön yargısız bir bilgiden çok kendilerinin bilincine varma, özeleştirme yapma gibi bir ihtiyaca da karşılık veriyordu. Öte yandan müslüman halkların dillerinin ve edebiyatlarının nisbeten tarafsız ve bilimsel bir biçimde araştırılması büyük ölçüde Semitik filoloji ve ilâhiyatı bağlamında Kur'an ve Arapça ile sınırlı kaldı. Reformasyon dikkatleri İncil'in ve onun Doğulu versiyonlarının metinlerine yöneltti. İbrânîce Esk-i Ahid'in Semitik kökeninin açıklanması amacıyla aynı kökenden gelen Arapça'ya değer verilmekteydi. Bu şartlar altında ilk Arapça kürsüsü Paris'te Collège de France'ta Guillaume Postel adına kurulmuştu (1539). Fransa'nın ilk İstanbul elçisi Jean de la Forest ile birlikte İstanbul'a gelen Postel Rumca, Türkçe, Arapça, Kiptice ve Ermenice öğrendi. Burada aynı zamanda kralın kitaplığı için yazmalar topladı. Başlıca projesi, Yakındoğu'yu hristiyan yapmak için kutsal kitabın Arapça ve Süryânîce tercümelerini hazırlamaktı. Konu Kur'an ve Hz. Muhammed olduğunda Postel sistemli bir karalama anlayışından kurtulamıyordu; fakat düşmanını tanıyabilmek için onu kendi dilinde okumak ve kendi ülkesinde tanımak gerektiğine inanıyordu. 1538'de yayımladığı *Linuarum duodecim characteribus differentium alphabetum* adlı çok dilli kitabının Arapça'ya ayrılmış ikinci bölümünde Arap dilinin zenginliğinin altını çizmekteydi. 1538-1539'da ilk *Grammatica Arabica*'yı yayımladı ve Doğu hurufatı için ahşap levhalar oydurdu. 1549'da Doğu'ya ikinci bir seyahat yaptı. Avrupa'ya aralarında Ahd-i Cedid'in ilk nüshalarının da bulunduğu pek çok Arapça ve Süryânîce el yazması ile döndü. Postel'in getirdiği el yazmaları Heidelberg'deki eyalet kütüphanesine ulaştırıldı. Kütüphanelerdeki yazma koleksiyonları sayesinde âlimler ciddi bilgiler elde etme imkânı buldular. 1586-1610 arasında Kardinal Fernando di Medici'nin kurduğu matbaada Arapça eserler basılmıştı. Ardından bu uzmanlar grubunun gramer kitapları, sözlükler ve temel metinlerden oluşan çalışma araçları hazırlanmaya baş-

landı. Hollanda, tüccar-sömürgeci bir ulusun kozmopolit atmosferi ve önemli âlimlerin enerjileri neticesinde Doğu çalışmalarında öncü bir konuma geldi. 1613'te Leiden Üniversitesi'nde kurulan Arapça kürsüsünün ilk sahibi Thomas Erpenius, Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ını ve Mîrhând'ın *Ravzatü's-şafâ* adlı tarih kitabını inceledi. *Grammatica Arabica* başlıklı çalışması (Leidae 1613) bir Avrupalı tarafından hazırlanmış, klasik Arapça'ya ait ilk metodik eser kabul edilmektedir (Paret, s. 7).

Erpenius, ilk dönem İslâm tarihi için önemli bir kaynak olan Taberî'nin tarihini Osmanlı Türkçesi nüshasına sahipti. İslâm tarihinin başlangıcından Haçlılar'a kadar olan dönemi kapsayan, ilk devir İslâm kaynaklarına başvurularak yazılmış Ebü'l-Mekârim el-Mekîn'in dünya tarihini Batılı araştırmacılar için kullanıma hazır hale getirdi. Erpenius'un halefi Jacobus Golius'un *Lexicon Arabico-Latinum* adlı sözlüğü (1653) yaklaşık 200 yıl boyunca Arabiyat araştırmalarında standart kaynak olarak kullanıldı. Golius'un talebesi, İstanbul'da elçilik görevinde de bulunmuş olan Levinus Warnerus, Leiden'deki kütüphaneye 1000 civarında el yazması hediye etmişti. Böylece Leiden Avrupa'daki Arabiyat araştırmalarının merkezi haline geldi (Endress, s. 9).

Aydınlanma çağı Avrupa'da Doğu'nun dinî olmayan kaygılarla araştırılması yolunu açtı. Asya'ya duyulan genel ilgi akademik araştırmaları teşvik etmekteydi. Barthelemy de M. d'Herbelot'un *Encyclopedie of Islam*'ın öncüsü olarak değerlendirilen *Bibliothèque orientale*'inin ilk baskısı yazarının ölümünden sonra Antoine Galland tarafından yapılmıştı (Paris 1697). Müslüman ülkelerin kültürü, tarihi, yazarları ve edebî eserleri konusundaki ilk ansiklopedi ve oryantalist araştırmalar tarihinde bir kilometre taşı olarak kabul edilen eserin önsözünde Galland, Doğu araştırmalarının bazı eksikliklerine rağmen müslümanlarla dinleri hakkında tartışabilmek için bu çalışmalarla ortaya konacak bilgilere ihtiyaç olduğunu vurgulamaktaydı. Birkaç yıl sonra Galland, *1001 Gece Masalları*'nın Fransızca tercümesini yayımladı (Paris 1704-1717). Netice itibarıyla Aydınlanma çağında Doğu'ya bakış Ortaçağ'lar kadar düşmanca değildi, fakat çok kardeşçe olduğu da söylenemezdi. İslâm artık peşinen yargılanmamaktaydı; ancak dinlerin tarihsel kökenlerini ve antropolojik temellerini sorgulayan eleştirel yaklaşımlardan da kendini kurtara-

mayacaktı. Ayrıca İslâm, Henri de Boulainvilliers ve Voltaire'de karşılaşılacağı şekliyle Batılı entelektüellerin Hristiyanlığa doğrudan yönelmedikleri eleştirileri onun üzerinden dile getirdikleri bir araç olarak kullanılmaktaydı.

Hukukçu ve Arabiyatçı George Sale'in Peder Marracci'nin çevirisine bağlı kalarak yaptığı Kur'an-ı Kerim'in İngilizce tercümesi (1734) İslâm'ın yeni bir tarzda araştırılmasına imkân hazırlamaktaydı. Eserin giriş bölümünde Hz. Muhammed'in doğrudan doğruya Tanrı tarafından gönderilmediğini, ancak onun insanî yetenek ve ilgilerinin Tanrı tarafından gerçek dine uygun bir hayat sürmeyen hristiyan kilisesini uyarmak amacıyla kullanıldığını iddia ediyordu. Ona göre Hz. Muhammed'in gerçek dini düzeltmek için gönderilmiş olduğuna ilişkin inancı, coşkusu, etkileyici anlatımı, yargılarındaki isabet, nezaket ve kibarlığı gibi dikkate değer niteliklerinin tek açıklaması buydu. Aynı kuşaktan Simon Ockley de benzer düşüncelere sahipti. Ockley'in tarih araştırmaları Gibbon başta olmak üzere pek çok kişiyi derinden etkilemişti. 1706'da ilk kitabı olan *Introduction ad Linguas Orientales*'i yayımladı. Ockley için de Hz. Muhammed vahiy almış bir peygamber değildi; ancak o, daha eski zamanların bilgi ve bilgeliğini korumakla kalmayıp ahlâkî bir reform da yapmış olan, dikkate değer başarılarla sahip bir kişiydi (Hişam Cuayyit, s. 27). Pococke ve Ockley gibi şahsiyetlerin çalışmalarıyla birlikte İslâm peygamberi bir deccâl olarak değerlendirilmekten kurtuluyordu. Artık Hz. Muhammed tarihte önemli rol oynamış bir kişiydi. İslâm, şeytanî bir şey olarak değil sebepleri ve doğası rasyonel bir biçimde tartışılabilir tarihî bir olgu olarak algılanmaya başlanmıştı. Hilâfetin nasıl oluştuğunu ve nasıl sürdürüldüğünü, devletlerin ve toplumların nasıl teşekkül ettiğini ve beraberliğin nasıl korunduğunu anlamaya çalışacak Yeniçağ düşünürleri için oryantalistlerin bu çalışmaları önemli bir kaynak şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştı.

XVIII. yüzyılda "Doğu despotizmi" kavramı etrafında gerçekleştirilen tartışmalar İslâm'a yönelik fanatizmi geride bırakmıştı. İslâm genel Doğu kavramının ardında neredeyse tamamen silikleşti. Böylece XVI. yüzyılda Machiavelli ve Jean Bodin ile başlayan dinî hoşgörüsüzlükten siyasi eleştiriye geçiş süreci de tamamlanmış oluyordu. XVIII. yüzyılda Doğu despotizmi fikrinin yayılmasında en büyük katkıyı yapan Montesquieu Doğu'ya hiç

gitmemişti. 1721'de yayımlanan *İran Mektupları*'nda aslında Fransız toplumuna ilişkin eleştirel gözlemlerini dile getirmekteydi. XVIII. yüzyılın Doğu ile ilgili yaygın görüşünü sistemli olarak çürüten ve daha da önemlisi Doğu despotizmi kavramının saçmalığını ortaya koyan kişilerden biri, Asya'ya seyahatleri esnasında *Avesta'yı* (1771) ve *Upanişadlar*'ı çeviren Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron'dur. Anquetil-Duperron, Doğu'daki hukuk anlayışını ele alan çalışmasında Osmanlı ülkesinde, İran ve Hindistan'da varlığına kesin gözle bakılan despotizm kavramının Batı'da tanıtıldığı şekilde olmadığını, bu ülkelerde tebaa kadar hükümdarın da uyması gereken kuralların bulunduğunu ve bu üç devlette de bireylerin serbestçe kullanabildikleri taşınır ya da taşınmaz mülklere sahip olduklarını göstermiş, Doğu despotizmi kavramının Avrupalıların Uzakdoğu'daki sömürgeci faaliyetlerini meşrû göstermeye dönük kullanımına vurgu yapmıştır.

Avrupa'nın, dünya üzerinde egemenliğini kesinleştirmesine paralel biçimde yeniden şekillendiği XIX. yüzyılda yeni kurumların, antropoloji, sosyoloji gibi yeni bilim dallarının ortaya çıkması yanında oryantalist de akademik bir disiplin olarak kurumsallaştı ve modern Batılı sosyal bilimlerden destek alarak gelişti. Önceki yüzyıllarda Avrupa'da yaygın olan İslâm ve Doğu hakkındaki imaj yeni geliştirilen söylemler, yöntemler ve bilimler ışığında daha akademik bir çerçevede üretilmeye ve sunulmaya başlandı. Bu dönemin oryantalist çalışmalarında görülen bir diğer husus da Batı'nın üstünlüğünü vurgulayıcı Doğu imajının Doğulular'a da kabul ettirilebilir olmasıdır. Dönemin oryantalist edebiyatında sıkça karşılaşılan ikilem hayranlık duyulanla nefret edilen arasındadır. Bu söyleme göre Doğu'nun geniş halk kesimleri misafirperverdir, insanî hassasiyetleri yüksektir, âlicenaptır, hatta bu konularda Batılılar'dan da hristiyanlardan da üstündür. Fakat aynı zamanda onlar cahildir, idarecilerinin kendileri üzerindeki hükümlerini sorgulamamaktadır. Halkın cehaleti idarecilerin menfaatlerine uygundur; hatta bu cehaletin asıl sebebi idarecilerin kendileri ve onların anlayışlarına, zihniyetlerine temel teşkil eden Kur'an ve Hz. Peygamber gibi kaynaklardır. Bu noktada Batılılar Doğulu halkları aydınlatmak, onları despotların elinden kurtarmak şeklinde kendi kendilerine yükledikleri bir misyonla ortaya çıkar. Bu söylemin pratikteki anlamı Batılıların yerli despotun

yerini alma isteğidir. Comte de Volney'in ve Gérard de Nerval'in Fransız idarecileri-ne önerdiği şey de sonuçta buydu.

1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal denemesi başarısızlığına rağmen Batı'nın İslâm dünyası, özelde de Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bu olay oryantalist çalışmalarla sömürgecilik faaliyetlerinin birikteliğini simgeler. Sefere çıkarken yanına çok sayıda oryantalist alan Napolyon Mısır'da Institut d'Egypte'i kurdu. Kimyacılar, tarihçiler, biyologlar, arkeologlar, tıpçılar ve eski eser toplayıcılarını bünyesinde barındıran enstitünün araştırmaları ünlü *Description de l'Egypte*'i (Paris 1809-1828) ortaya çıkarmıştı.

Fransız İhtilâli, Volney'e göre öncelikle Fransa'ya dünya genelinde yepyeni bir rol yüklemiştir. Bu rol hızla bütün bir Avrupa için de geçerli olacaktır. Bu düşünceler ışığında Mısır'ın işgali resmî tarihçiler tarafından, "Fransız orduları Mısır'ı işgal etmediler, kurtardılar" şeklinde anlatılacaktır. Volney, uygarlığının üstünlüğü içine işlemiş ve bu üstünlüğün başka halklara karşı yüklediği sorumluluktan emin bir Avrupalı olarak düşmüş Doğu'nun zor da olsa ayağa kaldırılabilmesine ve Batı'nın bilimi sayesinde o eski büyüklüğüne yaraşır yeni bir refaha ulaştırılabilmesine inanmaktaydı.

1700'de XIV. Louis ve 1754'te Maria Theresia tercüman yetiştirmek için mektepler açmışlardı. 1784'te Sir William Jones, Kalküta'da The Asiatic Society of Bengal adlı ilk akademik oryantalistler derneğini kurdu. Cemiyet, Hindoloji araştırmaları yanında Hindistan'ın İslâmî kültürünü de araştırıyordu. 1800'de Fort William College açıldı. 1854'e kadar Doğu Hindistan Şirketi'nin idaresinde kalacak olan bu kolejin himayesinde yerli yazarlar tarafından İran ve Arap klasiklerinden birçoğu Batılı dillere çevrildi ve yayımlandı. Ayrıca pratik amaçlarla el kitapları, gramerler ve metinler neşredildi.

Bu dönemde Doğu, romantiklerin Avrupa'da gelişen kapitalizmin ve Fransız İhtilâli'nin sonuçları üzerine inşa edilen yeni toplumun bunaltıcı atmosferinden kaçıp sığınabilecekleri bir yer olarak görünür. Doğu'ya dönük bu romantik-egzotik ilgiye Avrupa deneyiminin başka uygarlıklarla kıyaslanarak daha iyi temellendirilebileceği düşüncesi de eklenecektir. Mukayeseli araştırma disiplinleri XIX. yüzyıl yönteminin belirleyici özelliklerinden biri olacaktı. Bazı düşünürlerde ise bu mukayeseli araştırmaları duygudaşığa dayalı bir özdeşleşme yoluyla aşma eğilimi mev-

cuttu. Bu bağlamda Johann Gottfried von Herder, insanlık tarihi üzerine olan çalışmalarında günümüzde Avrupa-merkezcilik olarak bilinen şeyi reddetmekteydi. Doğu edebiyatına ilgi duyan, tarihî sentez denemelerinde müslümanların katkılarını öne çıkaran, Araplar'ı Avrupa'nın hocaları olarak değerlendiren Herder, Avrupalılar tarafından yazıldığı şekliyle insanlık tarihinin sonuçta bir Avrupa tarihi olmaktan ibaret kalması istenmiyorsa Batı dışı kültürlerin Avrupalı ölçütlerle yargılanmaması gerektiğini savunuyordu.

Klasisizme tepki, Fransız İhtilâli'nin ve Alman milliyetçiliğinin sonucu olarak Almanya'da doğan düşünce akımları içinde dikkate değer bir ağırlığa sahip olmuştur. Friedrich Schlegel, "En üstün romantizmi Doğu'da aramalıyız" düşüncesiyle ilgisini Hindistan'a yöneltmişti. Temel eseri *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (1808) iki farklı bölümden oluşmaktaydı: Lengüistik ve doktrin. Schlegel'in eseri Anquetil-Duperron, Henry Thomas Colebrooke, Lanjuinas ve Victor Cousin'in eserleriyle birlikte Hindistan'ın metafizik geleneğinin Yunan geleneğiyle eşdeğerde tartışılmasını sağlayan dönüm noktalarından biridir. Doğu'ya bu yönelik şarkiyat incelemelerinin yeniden itibar kazanmasına yardım etmiştir. Raymond Schwab'ın adlandırmasıyla bir "Doğu rönesansı" niteliği kazanan bu yoğun ilgi romantizme de yeni ve zengin bir malzeme sağlayacaktır.

Herder'den Schopenhauer'a kadar uzanan ve Novalis'i, Friedrich Schlegel'i, Humboldt'u, Görres'i, Ritter ve daha başkalarını da içine alan bu düşünce çizgisi Hindistan'a ve Çin'e kadar gitmiş ve geri dönüşler yaşamış bir çizgi olarak görünür. Schlegel'in tanıttığı Hindistan çöküşü vurgulanan Batı'nın eleştirisinde başvuru bir kaynak oldu. Ancak Hindistan'la ilgili bilgiler derinleştikçe düş kırıklığı yaşayan romantikler, yahudi-hristiyan dünyasından kopmaktansa her zaman için Hindistan'dan kopmayı tercih ettiler. Çağdaş Hindistan'ı kendi dünyasıyla birleştiremeyen Almanlar onları Yunan'la başlayan gerçek dünyanın öncesine ait bir düş olarak kabul ettiler. Böylece Doğu insanlığın geçmişiine ait bir çağ olarak Batı tarihine eklendi.

Avrupa'da Doğu'nun dilleri ve medeniyetleri hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin gözleri, 1795'te Paris'te Louis Langlés'in çabalarıyla Konvansiyon idaresi tarafından kurulan ve dönemin önemli bir merkezi haline gelen Ecole des Langues

Orientales Vivantes'a çevrilmişti. Hareketin asıl büyük öncüsü modern İslâm ve Arabiyat araştırmalarının kurucusu kabul edilen Sylvestre de Sacy idi. Benedict manastırında eğitim gören, Arapça, Süryânice, Keldânice ve İbrânice öğrenen Sacy, aslen bir hukukçu olmasına rağmen Ecole des Langues Orientales Vivantes'a ilk Arapça öğretmeni olarak tayin edildi (1796). İbn Haldûn'un *Muqaddime*'sinin bazı kısımlarını ilk defa Fransızca'ya çevirip yayımlayan, Fransa'nın Doğu dilleri tercümanlarını ve uzmanlarını yetiştirme görevini ifa etmeye çalışan, 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransız idaresinin Cezayir-liler'e hitaben kaleme aldığı bildiriye Arapça'ya tercüme eden, Doğu'ya dair her türlü sorunda ilgili bakanlıkların muhakkak danıştıkları bir kişi olan Sacy çağının oryantalistlerinin öncüsü olmuştur. Ona göre alıntılar dışında basımı hak etmeyen Doğulu eserler Batılı okuyucu ya da araştırmacının kullanımına elverişli "seçkiler" haline getirilmeli ve bir takdim yazısıyla yayımlanmalıydı. XIX. yüzyılın düşünce atmosferi Doğu araştırmaları ile ilâhiyatın ilişkilerini kesmişti. Tercüman yetiştirmek gibi siyasî kaygı ve ihtiyaçlar yüzünden Paris ve Viyana'da teolojik bağlardan kurtulmuş bir eğitim teşekkül etmişti. Çok sofu bir kişi olan Sacy'nin idaresindeki Ecole des Langues Orientales Vivantes laik bir oryantalist kurum örneği sunuyordu.

XIX. yüzyıl peş peşe oryantalist derneklerinin kurulduğu ve dergilerin çıkarıldığı bir dönemdir. Paris'te oluşturulan, ilk başkanlığını Sacy'nin yaptığı Société Asiatique 1822'de *Journal asiatique*'i yayımladı. 1823'te Londra'da kurulan Royal Asiatic Society, 1834'te *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*'i çıkardı. 1832'de Hindistan'da William Jones ve arkadaşlarının *Asiatic Researches*'i yerini periyodik olarak çıkmaya başlayan *Journal of the Oriental Society*'ye bıraktı. 1842'de oluşturulan American Oriental Society de bir dergi yayımladı. 1845'te Morgenländischen Gesellschaft kuruldu ve *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*'ı çıkardı (1847). 1804'ten sonra Rusya'nın Harkov ve bilhassa Kazan'ın müslüman bölgelerinde Doğu İslâm dilleri üniversite müfredatında yer aldı. Bu derneklerde ve üniversite kürsülerinde toplanan uzmanlar grubunun temel görevleri Arapça ve İslâm kültürünün öteki dillerini öğrenmek, öğretmek, bu dillerde yazılı eserleri anlamak için araçlar sağlamaktı. Sacy ve William Wright'inkiler gibi gramer kitapları,

Edward Villiam Lane'in Arapça-İngilizce ve James William Redhouse'un Türkçe-İngilizce sözlüklerine benzer sözlükler üretti. Büyük Avrupa kütüphanelerindeki el yazmalarını katalogladılar ve İslâm kültürüne ait ilâhiyat, hukuk, tarih ve edebiyat eserlerinden önemli gördüklerinin tipki basımlarını yaptılar.

Yayımların bazıları farklı ülkelerden oryantalistlerin kolektif üretimiydi. M. J. de Goeje, Leiden'de Hollandalı, Alman ve İtalyan Arabiyatçılar'la birlikte Taberî'nin tarihini, Edvard Sachau, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ını (Berlin 1887) yayımladı. İbn Haldûn'un *Muḳaddime*'si, E. Quatremère'in yaptığı neşir esas alınarak Mac-Guckin de Slane tarafından Fransızca'ya tercüme edildi. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sini Sacy'nin bir diğer talebesi Jules Mohl Fransızca'ya çevirerek yayımladı. Câhiliye dönemi Arap şiiri H. Friedrich Rückert tarafından Almanca'ya, C. James Lyall tarafından İngilizce'ye tercüme edilmişti.

Halifeler dönemini konu alan ilk genel çalışmalar Gustav Weil tarafından gerçekleştirildi: *Geschichte der Chalifen* (1850-1851) ve *Geschichte des Abbasiden-chalifates in Agypten* (1860-1862). Aynı yazarın *Mohammed der Prophet* adlı çalışması (1843), Avusturyalı Aloys Sprenger'in çalışmasının (İngilizce'si 1851; Almanca'sı 1861-1865) yayımlanması ile değerini kaybetti. Sprenger ilk defa İslâm geleneğine ait malzemeleri kullanmıştı. Ancak çalışması dinî ve tarihî tesbitlerinde zayıflıklar taşımaktaydı. Hz. Peygamber'i histeri krizleri geçiren biri olarak değerlendiriyordu. İskoçyalı William Muir, Hz. Muhammed'in biyografisini yazdı (*The Life of Mahomet*, I-IV, 1858-1861). Ayrıca Muir, Weil'e dayanarak bir de *Annals of the Early Caliphate* isimli kitabı yayımladı (London 1883). Ferdinand Wüstenfeld, İbn Hişâm'ın siyerini, Mekke hakkında Arapça kronikler, tabakat kitapları ve coğrafya ansiklopedileri, İsveçli Carl Johan Tornberg, İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-târih*'ini, Michele Amari anavatanı Sicilya'daki Arapça tarih kaynaklarını yayımladı. Paris'te Adrien Barbier de Meynard, Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zehab*'ini Fransızca çevirisiyle birlikte neşretti (I-IX, Paris 1861-1877).

XIX. yüzyılın oryantalistleri kaynakların eleştirel tahlilini de yapmaya başladılar. Kitâb-ı Mukaddes'in tenkidine ve kadim İsrail tarihine ilişkin tezleriyle şöhet bulmuş Julius Wellhausen, Pentateuch hakkındaki eleştirel incelemesinde kullandığı

yöntemleri ilk dönem Arap tarihçilerinin çalışmalarına uyguladı. Ulaştığı sonuçları *Skizzen und Vorarbeiten* (1884-1899), *Die religiöspolitischen Oppositionsparteien im alten Islam* (1901) ve *Das Arabische Reich und sein Sturz*'da (1902) kullandı.

Stanley Lane-Poole Doğu, Hint ve Kuzey Afrika sikkelerini içeren on ciltlik bir katalog hazırladı (1875-1890). Katalogun özelliği sikkelerin halifelerin, Hindistan'daki ve Kuzey Afrika'daki müslüman hânedanların kronolojik sırası gözetilerek düzenlenmesidir. Arap epigrafisinin kurucusu kabul edilen Cenevrelî Max van Berchem de Anadolu, Suriye, Kudüs ve Kahire'de elde edilmiş Arapça yazıtların çoğunu baş eseri *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*'da topladı. Bu yüzyılda oryantalist incelemelerde hâlâ filoloji ağır basmaktaydı. Sağlanan malzeme gittikçe çoğalıyordu. İnceleme yöntemleri gittikçe daha ciddi ve daha sıkı, uluslararası âlimler arasındaki münasebetler hem daha sık hem daha teşkilâtî bir hal almıştı. İlk 1873'te Paris'te toplanan Şarkiyatçılar Kongresi'nin amacı bu örgütlenme ihtiyacını karşılamaktı. Yavaş yavaş sosyoloji gibi modern bilimlere oryantalist çalışmalarda kullanılmaya başlandı. Oryantalistler, sosyologların tezlerinden yararlanmakla birlikte antropolojinin oryantalist çalışmalardaki kullanımı daha yaygın ve etkiliydi. İslâm toplumlarının antropolojisine ilişkin dikkate değer eserler yayımlandı. Bu çerçevede Edmont Doutte ve Edward Westermarck'ın çalışmalarından bahsedilebilir.

İslâm milletlerinin çağdaş gelişmelerinin tedkiki oryantalistlerce küçümsenmiş ve bu iş iktisatçılara, gazetecilere, diplomatlara, askerlere ve amatörlerle bırakılmıştır. Çağdaş tarih bilimi ve XIX. yüzyılda ortaya atılan insanlığın zaman içerisinde ortak çabaları sonucu gelişen ve her yönüyle kendine özgü özellikler taşıyan bir varlık olarak kültür anlayışı bağlamında İslâm tarihini sistematik bir biçimde ele alan ilk uzman Alfred von Kremer olmuştur. Viyana Şark Akademisi'nde görev yapan Kremer otuz yıl boyunca İskenderiye, Kahire, Beyrut ve civarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na danışman olarak hizmet etti. 1875-1877 yılları arasında iki cilt olarak yayımladığı *Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen*'in eserleri arasında özel bir yeri vardır. Düşüncelerinin temelini Hegel ve Herder gibi Alman filozoflarının fikirleri oluşturmaktaydı. Hakkında bir de makale yazdığı İbn

Haldûn'dan etkilenen ilk Batılı tarihçinin Kremer olduğu söylenebilir.

XIX. yüzyılın ortalarından sonra Avrupa'nın Doğu hakkındaki görüşünü belirleyen olay emperyalizmdir. Avrupa'nın iktisadî, askerî, siyasî, kültürel üstünlüğü gittikçe ezici bir mahiyet almıştı. Doğu ise çöküşünü sürdürmekteydi. XIX. yüzyılın hâkim anlayışına göre her biri belli bir bölgede gelişen ve kendine göre bir öze sahip olan çeşitli medeniyetler vardır. Bilginler, bu özü incelemek için modern dönemleri araştırmaktan vazgeçerek klasik dönemler üzerinde uzmanlaşmaya başladılar. Çünkü bunlara göre o uygarlıkların en saf özünü klasik dönemlerinde bulmak mümkündür. Bu yöneliş, XIX. yüzyılın en çok uğraştığı iki beşerî bilim olan dinler tarihi ve karşılaştırmalı filolojide bulunur. Dinler tarihi her medeniyetin özünün o medeniyetin diniyle açıklanabileceği iddiasını taşımaktaydı. Doğu ve Batı arasındaki mevcut zenginlik, gelişmişlik ve güç farkı dinden hareketle açıklanmaya çalışılmaktaydı. Renan'ın meşhur "İslâm ve Bilim" adlı konferansı etrafında gerçekleşen tartışmalar da bu yaklaşıma ilişkin bir fikir verir. Karşılaştırmalı filolojinin kurucusu, Sacy'nin talebesi olan Alman oryantalisti Franz Bopp'tur. Bopp, Berlin Üniversitesi'nde filoloji ve Sanskritçe hocalığı yaptı. Doğu Hint Şirketi'nin memuru olarak Hindistan'da bulunan ve 1786'da Sanskritçe ile bazı Avrupa dilleri ve Eski Farsça arasında hem yapısal hem kelimeler açısından benzerlikler olduğuna işaret eden William Jones'un düşüncelerini benimsedi.

İslâmiyat çalışmalarının bağımsız bir disiplin haline gelişi uzun bir zaman gerektirdi. Birçok üniversitede bu araştırmalar yalnız İbrânîce ve Kitâb-ı Mukaddes incelemelerinin bir yan kolu durumundaydı. Avrupa dışındaki dünyaya ilişkin bilgilerin artması, tabiatla ilgili entelektüel merakın yaygınlık kazanması, filologların ve kutusal kitaplar üzerinde çalışan uzmanların incelemeleri bağımsız bir İslâmiyat araştırmaları geleneğinin doğmasına ve gelişmesine yol açtı.

Farklı yerlere dağılmış az sayıdaki uzmanın koruyup aktardığı zayıf bir gelenekte kişisel ilişkiler özel bir önemi haizdi. Bu gelenek yazılı olduğu kadar sözlü olarak da aktarılmıştır. Leiden ve Paris'teki uzmanların bulgu ve fikirleri büyük bir gayretle kuşaktan kuşağa aktarılıyor ve bir tür uzmanlar silsilesi oluşturuluyordu. Daha sonraları İslâmiyat araştırmalarında öncü bir rol üstlenecek olan Almanca konuşan ülkelerin oryantalistleri büyük ölçü-

de Paris ve Leiden'in etkisinde bir eğitim görmüşlerdi ve din, tarih, dil konusunda ki yeni gelişmeleri de bu merkezler üzerinden izlemekteydiler. Almanya'daki İslâmiyat araştırmalarında yalnızca verdikleri eserler değil aynı zamanda yetiştirdikleri öğrenciler sebebiyle de dikkate değer iki isim, Sacy'nin talebesi ve Leipzig'de yıllarca ders vermiş bulunan Heinrich L. Fleischer ile Theodor Nöldeke idi.

İngiliz üniversitelerinde ise bu alanda bir durgunluk vardı. Hindistan'da doğmuş, üniversite eğitimi sırasında Halle'da Rödiger'in ve Leiden'de Dozy'nin öğrencisi olmuş William Wright'ın 1879'da Cambridge Üniversitesi Arapça Kürsüsü'ne tayininden sonra burada bir canlanma gerçekleşti. Wright'ın *Opuscula Arabica* ve *Grammar of the Arabic Language* adlı çalışmalarının özellikle ikincisi hem İngiltere'de hem Kıta Avrupası'nda Arapça ile ilgili en iyi kitap sayıldı. Ayrıca *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages* adlı eseri (1890) Avrupa üniversitelerinde o ana kadar görülmemeyen bir tarz geliştirdi (Mansoor, s. 43). Onu W. Robertson Smith, Reynold A. Nicholson ve Edward Granville Browne gibi araştırmacılar takip etti.

Oxford'da Pococke'tan sonra profesörler çizgisi sönük kalmıştı. Bu kürsüye 1889'da David Samuel Margoliouth'un tayinine kadar önemli bir sıvırılma olmadı. Margoliouth Arapça, Grekçe, İbrânice, Latince, Sanskritçe, Süryânice ve Türkçe biliyordu. *Mohammed and the Rise of Islam* (London 1905), *Mohammedanism* (London 1911) ve *The Early Development of Mohammedanism* (1914) gibi eserleri Avrupa'da İslâm uzmanı olarak tanınmasını sağladı. Margoliouth, alanlarının temel eserleri olarak kabul gören bu kitaplarında ilk dönem müslüman tarihçilerin kaynaklarından yararlanmasına rağmen Batı literatüründe yaygın biçimde kullanılan imgeleri kullanmayı sürdürmüştü. Oxford ancak onun halefi Hamilton A. R. Gibb ile ana dalga katılabilirdi. E. William Lane *Binbir Gece Masalları'nı* İngilizce'ye çevirecek, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians* isimli eserinde de (London 1836) hâlâ diri olan ve zaman geçtikçe değişen bir müslüman şehir toplumu ve medeniyetini tasvir edecekti.

XIX. yüzyılda edebiyat alanında popülist bir Doğu imgesi oluşturuldu. Yazarı hayatta iken on sekiz baskı yapan Elliot Warburton'a ait *The Crescent and the Cross or Romance and Realities of Eastern Travel* (1844) bu çerçevede zikredi-

lebilir. Elliot'un eseriyle beraber bir zamanlar âlimlerin ve seyyahların imtiyazındaki bilgiler hemen her eve girdi. Warburton'un eserinde Doğu hiç bitmeyen bir eğlence ve ilginçlik kaynağı olarak aktarılır. "Beyaz adam"ın Doğu'daki egemen konumu ve saygınlığı anlatılır. Bu imgeler Batı'da bir yandan bütün Batılı zihinlere üstün oldukları duygusu kazınırken öte yandan sömürgecilik siyasetleri doğrultusunda hizmet görmeleri için Batı'nın üstünlüğünü ve yüceliğini kabullenmiş Doğu'ya yönlendirilir.

Yüzyılın dönüm noktasında iki önemli oryantalistin çalışmaları, müslüman toplumlara yönelik oryantalist bakış açısının gözden geçirilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Bunlardan I. Goldziher, İslâmiyat araştırmalarının Avrupa bilim çevrelerinde dinî ve kültürel bir sistem olarak kabul edilmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Özellikle hadis alanındaki çalışması *Muhammedanische Studien* (I-II, Halle 1889-1890), sonraki dönemde yapılmış İslâm hukuku ve ilâhiyatı alanındaki bütün çalışmaları derinden etkiledi. İkinci önemli isim Hollanda sömürge idaresine uzun yıllar danışmanlık yapmış olan, kılık değiştirerek Abdülgafâr ismiyle Mekke'de ikamet edip müslüman toplumunu gözlemleyen C. Snouck-Hurgronje'dur. Hollanda sömürgelerinin nasıl daha iyi idare edilebileceğine ilişkin siyasetler geliştiren Hurgronje, İslâm'ın yaşayan ve değişen bir gerçeklik olduğu sonucuna varmıştı. Ona göre zaman ve mekân değiştikçe müslümanların İslâm anlayışları da değiştiğinden Hollanda, sömürgelerindeki siyasetlerini bu gerçek ışığında yeniden düzenlemeliydi.

II. Dünya Savaşı sonrasında oryantalist çalışmalar, çağın bilimsel ve teknolojik araçlarıyla daha da zenginleşerek modern beşerî bilimlerden önemli ölçüde yararlandı. Sayıları gittikçe artan oryantalist uzmanlar Doğu dünyasının çeşitli yönlerini sosyal bilim perspektifiyle ele almaya başladılar. Uzun zaman ilgilenilmeyen ekonomik ve sosyal tarih, sayıları gittikçe artan ve kendilerini artık ilgilendikleri ülkeyi ya da bölgeyi tanımlayan Türkolog, Mısırolog, Sinolog ya da Arabiyatçı, İslâmiyatçı gibi isimlerle tanıtılan uzmanlar tarafından işleniyordu. Sosyolojik eğilimli ilk İslâmoloji kongresi 11-14 Eylül 1961 tarihleri arasında Brüksel'de toplandı. İslâm dünyasının Ortaçağ ve çağdaş iktisat tarihine ayrılmış ilk toplantısı ise 1967'de Londra'da gerçekleştirildi. Bu dönemin oryantalist çalışmalarındaki bir diğer yeni-

lik müslüman uzmanlarla geniş bir iş birliği ağının kurulmuş olmasıdır. Ancak bunlar uzun zaman sadece Batılı uzmanların haber kaynağı olmuştur. Yerli araştırmacılara bu noktada bilgi üretme hakkının tanınması, bir yönüyle Batı dışı toplumların bağımsızlıklarını kazanmaları ve kendileri adına konuşma konusundaki ısrarlarının bir sonucudur. Fakat belki bundan daha da önemli olan sebep, sömürgeci Avrupa devletlerinin kendi istedikleri tarzda bilgi üretim mekanizmasını yerli topluluklara da kabul ettirmiş olmalarıdır.

XX. yüzyılın düş kırıklıkları ve belirsizlikleri, kavrayışlı Batılı aydınlarda sömürgeleştirilmiş halklarla barışma ihtiyacı uyanırdı. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında barış içinde bir arada yaşama, evrensel anlaşma, hoşgörü türünden kavramlar etrafında gerçekleşen tartışmalara şahit olunur. Ancak bunlar ilk defa bu çağda dile getirilen kavramlar değildir; Erasmus'ta, Postel'de, Bodin'de de bunların benzerleri bulunabilir. Meselâ Hostel, İslâm'ı ve Osmanlılar'ı geniş bir yeni-hristiyan uzlaşma içinde zararsız hale getirmeyi teklif etmişti. XX. yüzyılda Louis Massignon'un ve Jacque Berque'in çalışmaları bu yaklaşımın geliştirilmiş şeklidir. Louis Massignon kültürler arası diyalog konusunun önde gelen temsilcilerinden biriydi. "Arap dostu" olarak tanınan ve temel eserlerini iki savaş arası dönemde yayımlayan Massignon, Fransa'nın Filistin ve Suriye yüksek komiser yardımcısı olarak inançlarını, yeteneklerini ve bilgilerini Fransız sömürge politikasının hizmetine sundu. Bu yönüyle o, şahsında oryantalizm ile sömürgecilik arasındaki ilişkinin somutlaştığı ilgi çekici bir örnektir. Fransa'yı "Doğu'nun tartışılmaz öğretmeni" olarak gören Massignon, bu çabada güç kullanmanın yetersiz kaldığı noktalarda Fransız hükümeti tarafından "tutmak istemediği sözlerin güvencesi" olarak kullanılan bir figür oldu. Massignon, Doğu ile Batı arasında belli benzerliklerin altını çizerek iki dünya arasında bir yakınlaşma, diyalog ve uzlaşma gerçekleştirmek istemişti. Bu çabasında temel vurgu din alanına olmuştur. Berque ise onun bu çabasını dünyevî alanda gerçekleştirmeye işine soyundu. Doğu ile Massignon'un istediği gibi kutsal değil laik bir iletişim kurulmasını arzu ediyordu. Berque oryantalizmin modern tarihini I. Dünya Savaşı ile başlatır ve ürettiği gerilimlerle kendi kendini yıpratmış olduğunu düşünür. Tek başına harekete geçmesi ve ilerlemesi gereken Arap ve müslüman halkların kendilerini tanımlama ve bilginin araçla-

rını oluşturma noktasında yetersiz olduklarını iddia eden Berque bu hususta kendini dostlarına yardım etmeye adar. Berque, *Les arabes d'hier à demain* isimli kitabında (1960) Araplar'a ve müslüman halklara dönük her eleştirinin onların gelişimine katkıda bulunacağını ileri sürer.

Anglo-Sakson dünyasının meseleye yaklaşımı daha farklıydı. 1947'de Arberry'nin tavsiyeleriyle İngiliz oryantalizmindeki gelişmeleri ele alıp tartışmak üzere Scarborough Komisyonu kuruldu. Rapor Avrupa merkeziliğe yöneltilmiş gizli eleştirileri formüle eder ve Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Hollanda, Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkelerle yapılan karşılaştırma neticesinde İngiliz oryantalizmindeki geri kalışın altını çizer. Rapora göre bu durum İngiltere'nin süper güç olma durumuyla çelişmekte ve emperyal sorumlulukları için yetersiz kalmaktadır (Enver Abdülmelik, s. 24). Netice olarak bu bölgelerdeki modern çalışmaları örgütlemek, buralarda kariyer yapmak isteyen bilim adamlarına, fizikçilere, mühendislere ve ekonomistlere yardım etmek temel problem olarak belirlenir. 1951'de aynı konuyu yeniden tartışmak üzere oluşturulan Hayter Komisyonu meseleyi politik bir bağlamda ortaya koymuştur. Buna göre dünyanın çekim merkezi Avrupa'dan kaymıştır. Zaman dilbilimcilerin değil tarihçilerin, hukukçuların, ekonomistlerin ve sosyal bilimlerin alanında faaliyet gösteren diğer uzmanların zamanıdır. Başlıca amaç, Doğulu ulusları kendileri hakkında yapılmış araştırmalar ve materyallerle donatmak, Doğu dillerine ilgiyi dolaylı yollardan teşvik etmek ve klasik çalışmalarla karşılaştırıldığında küçük bir orana sahip olan modern çalışmaların kullanım alanını genişletmek şeklinde belirlenir. Komisyon, Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirilen çalışma ve düzenlemeleri de ele alır ve sarfedilen çabalardan, kurulan yeni organizasyonlardan ve modern çalışmalarda vurgulardan oldukça etkilenecek görünür.

Amerika Birleşik Devletleri'nde oryantalist çalışmalara ilgi II. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'daki çalışmaların oldukça gerisinde kalmıştı. Yine de bu dönemde Sâmî dilleriyle ilgilenmek, İncil incelemeleri veya eski medeniyetlerin üzerindeki gizemin kaldırılması yanında Arapça ya da diğer Doğu dillerini konuşan bölgelerde medenileştirme ve hristiyanlaştırma misyonu hareket eden genç dindarların eğitimi için önemli görülüyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde oryantalizm ilk ör-

gütsel formunu American Oriental Society ile kazandı (1842). Cemiyetin 1849'daki yapısı da alanın durumunu yansıtır. Buna göre üyeler güçlü ticarî ve dinî bağlara sahip genç akademisyenlerdi. Toplam altmış beş üyenin New England ve New York'tan olan on altısı papazdı ve neredeyse bütün üyeleri Asya'da, Afrika'da ve Polonezya'da ikamet eden misyonerlerdi. Cemiyet hedefleri olarak dört madde açıklamıştı: 1. Asya, Afrika ve Polonezya dillerinin öğrenimini ve araştırılmasını teşvik; 2. Alana ilişkin hâtıraların, tercümelerin ve sözlüklerin yayımlanması; 3. Ülkedeki Doğu araştırmalarına ilginin artırılması, 4. Bir kütüphane oluşturulması. Cemiyetin ilk dergisi misyonerlerle oryantalistler arasındaki ilginin ortaklığını vurgulamaktaydı.

Yüzyılın ikinci yarısında birçok kolej ve üniversite Sâmî dilleri eğitimini de programlarına ekledi. 1875'te Vanderbilt ve Hebrew Union College, 1876'da Johns Hopkins, 1880'lerde Pennsylvania, Boston ve Columbia üniversiteleri, 1890'larda Chicago, New York ve Michigan üniversiteleri bu sürece dahil oldu. Fakat bu bölümlerde eğitim seviyesi düşük olup programları, Ortadoğu'ya gidecek misyonerleri hazırlamaya dönük eğitimin bir parçası olma işlevi görüyordu.

İki savaş arası dönemde müfredat programlarında bir reform gerçekleştirildi. II. Dünya Savaşı sonrası koşullarda Amerika'nın Ortadoğu'ya yönelik ekonomik ve siyasal ilgileri daha net bir biçimde şekillenince bu dönemde vakıfların ve hükümetin desteğiyle beşerî bilimlerden sosyal bilimlere, Eskiçağ araştırmalarından modern araştırmalara varıncaya kadar her alanda çalışmalar artırıldı. Oryantalizm artık dar bölgesel temelli olarak ve interdisipliner bir mantık çerçevesinde teşkilatlanıyordu. Savaş sonrasında vakıf burslarının ve Ulusal Savunma Eğitim Anlaşması (1958) tarafından desteklenen hükümet fonlarının da yağmasıyla Ortadoğu incelemeleri yeni bir teşkilât yapısına ve amaçlara sahip hale gelmişti.

1962 yılında Ortadoğu konusunda uzmanlaşmış siyaset bilimci Manfred Halpern, savaş sonundan itibaren Ortadoğu çalışmalarında tatmin edici bir seviyeye ulaşıldığını ifade eder. Verdiği bilgilere göre sekiz Ortadoğu merkezi kurulmuştu. Amerikan kolejlerinde 400 akademisyen Ortadoğu öğretiyordu. Sosyal Bilim Araştırma Konseyi, araştırma ve öğretim kabiliyetlerini ilerletmek için Yakındoğu ve Ortadoğu Müşterek Komitesi'ni kurdu.

1947'de modern Ortadoğu konusuna yoğunlaşan *The Middle East Journal* yayımlandı. Rusya ve Doğu Avrupa, Doğu Asya ya da Latin Amerika incelemelerine kıyasla Ortadoğu araştırmaları daha yavaş gelişmesine rağmen 1950'de on iki olan Ortadoğu üzerine derslerin verildiği kolej sayısı 1962'de 200'e ulaşmıştı (Johnson – Tucker, sy. 38 [1975], s. 4-5).

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki oryantalist çalışmaların bir diğer özelliği başlangıcından itibaren bölge araştırmalarıyla özdeşleşmiş olmasıdır (Binder, Wallerstei, Gibb). Son elli yıl içinde bölge araştırmaları büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel düzendeki konumuyla belirlendi. 1946'da Columbia Üniversitesi'nde uluslararası kamu yönetimiyle ilgili bir eğitim programının kurulmasıyla başlayan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ortadoğu bölge araştırmaları Princeton, Michigan, Indiana ve Pennsylvania üniversitelerinde açılan dil bölümleriyle sürdürüldü. Modern Ortadoğu konusunda uzmanlaşmış ilk interdisipliner program 1947'de Princeton'da oluşturuldu. 1960'ta yeni kurulmuş olan Sosyal Bilim Araştırma Konseyi'nin Yakındoğu ve Ortadoğu Müşterek Komitesi ve Amerikan Eğitim Dernekleri Konseyi Ortadoğu konusunda çalışan uzmanları bir araya getirecek Ortadoğu Araştırmaları Derneği adlı bir dernek oluşturdu.

Ortadoğu çalışmalarının yeni yüzünün en çarpıcı özelliği, Amerikan entelektüellerinin çeşitli ulusal güvenlik kurumları hesabına yapmış oldukları çalışmalarla aslında devletin hizmetinde görev yapıyor olmalarıdır. Entelektüellerin devletle olan bu yeni ilişkisi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversite kampüslerinde yaygınlaştı. Harvard Uluslararası İşler Merkezi, Princeton Uluslararası Araştırmalar Merkezi, Chicago Amerikan Dış Politikasını ve Ordu Siyasetini Araştırma Merkezi ve Berkeley Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü bunların en meşhurlarıdır. Bu kurumlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin ülke dışındaki çıkarlarının devamı için duyulan bilgi ihtiyacının karşılanmasında anahtar rol oynamaya devam etmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde oryantalist çalışmaların kurumlaşması ve teşkilatlanmasında kullanılan yöntemlerden biri de Avrupalı oryantalistlerden yararlanmaktır. Pek çok Avrupalı, oryantalist geleneğin Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmasında köprü işlevi gördü. Öğrenci yetiştirerek, araştırma kurumları oluşturarak Amerika Birleşik Devletleri'nde oryan-

talizmin kurumlaşmasında önemli işler başardılar. Bunlardan Hamilton A. R. Gibb, Edinburg Üniversitesi'nde Sâmi dilleri (İbrânîce, Ârâmîce ve Arapça) eğitimi aldıktan sonra doktorasını Londra Üniversitesi'nde yaptı ve aynı üniversitede Thomas Arnold'un yanında Arapça okutmanı olarak görev aldı, onun ölümü üzerine Arapça kürsüsünün başına getirildi (1930). Gibb 1955-1964 yılları arasında Harvard Üniversitesi'nde çalıştı. Üniversitenin Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin müdürlüğünü ölümüne kadar sürdürdü. Günümüz Müslümanlığını anlayabilmek için klasik İslâm'ı iyi bilmek gerektiğini düşünen Gibb, İslâm'ın ilk yayılış dönemindeki başarılarını daha çok Arap kabilelerinin elde etmeyi bekledikleri maddî ve dünyevî çıkarlara bağlar. İslâm'da orijinalite bulunmadığını, hristiyan ve yahudi gelenekleri bilinmeden Kur'an'ın kavranamayacağını savunur.

Oryantalist çalışmaların bu ülkede şekillenmesinde görev alan Avrupalı oryantalistlerden biri de Gustave E. von Grunebaum'dur. Grunebaum'un değerlendirmelerinde İslâm'ın modern dünyaya uyum sağlayamadığı ve değişimi reddettiği şeklindeki yargı aslî bir önem taşımaktadır. Grunebaum için Kur'an'daki fikirler Peygamber'in kendi fikirleridir. Kültürel ödünç alma, özellikle de İslâm uygarlığının Yunan felsefesini alması meselesi G. von Grunebaum'un eserlerinde dikkatli bir biçimde incelenmiştir. Grunebaum'a göre İslâm seçmeci bir tutum içinde yabancı tesirlere açık olmuş, dinî temellere tehdit teşkil edebilecek herhangi bir şeyin yaşamasına izin verilmemiştir. Avrupa'dan oryantalist ithal etme Bernard Lewis ile devam eder. 1916'da Londra'da doğan ve 1974'ten beri Amerika Birleşik Devletleri'nde Princeton Üniversitesi'nde Yakındoğu Araştırmaları Bölümü'nde ve aynı üniversitenin Princeton İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde görev yapan, yaşayan oryantalistlerin en meşhuru sayılan Lewis de İslâm'a yaklaşımlarında oryantalist geleneği sürdürür. Hatta artık hayli eleştirilen klasik geleneğin Doğu'ya ve İslâm'a bakışı Lewis'e çalışmalarında ışık tutmuştur.

Sosyalist ülkelerde başlıca sorun, eski oryantalist geleneği gözden geçirerek Marksist metodolojiye ve Doğu'nun yeni politik oluşumuna uygun bir biçime kavuşturmak. 1955'te Bandung'da düzenlenen Afro-Asya halklarının dayanışma konferansı tarih, sosyal bilimler ve edebiyat alanında iki kıtanın kültürel alandaki yeniden oluşumunu hızlandırdı. Ardından Sovyet-

ler Birliği XX. Komünist Partisi Kongresi Sovyet oryantalizmine yeni bir çehre kazandırdı. 1957'de Taşkent'te düzenlenen I. Sovyet Oryantalistleri Kongresi başlıca üç konuyu ele almıştı: Emperyalist sistemin çöküşü, XX. Komünist Partisi Kongresi'nden sonra Sovyet oryantalizmine düşen görevler, Bandung Konferansı'nın evrensel önemi.

Savaş sonrasında ortamında Sovyetler Birliği'ndeki oryantalist çalışmaların yöntemleri ve vardığı sonuçlar Sovyetler Birliği'nin dış politikadaki tercihlerine bağımlılık arzeder. Kapitalist Batı'da oryantalizm ile siyaset arasındaki ilişkinin inceliğine ve gizliliğine karşılık sosyalist Batı'da bu ilişkinin oldukça kaba ifadelerle yansıtıldığı görülür. Sovyetler Birliği'nde oryantalizmin bilimsel değeri, emperyalist güçlere karşı ulusal bağımsızlık savaşı veren ülkelere destek olmasına bağlıydı. Fakat sonuçta Sovyet oryantalizmi de tarihin öznesi olarak görmek istediklerini ifade ettikleri Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın bağımsızlık mücadelesi veren halklarını kendi ideolojilerini dayattıkları birer nesne haline getirmekteydi.

XIX. yüzyılın sonundan itibaren oryantalistler arasında dillendirilmeye başlanan çalışma alanlarının yöntemlerine ve bakış açılarına yönelik itirazlar iki savaş arası dönemde, özellikle de 1945 sonrasında arttı ve Batı dışı dünya entelektüellerinin katılmasıyla oryantalizmin temellerini sorgulayan bir niteliğe büründü. 1945 sonrasında oryantalizme yöneltilmiş eleştirilerde bazı ortak özelliklerle karşılaşılabilir. İlk olarak eleştiriler temelde XIX. yüzyıl oryantalizmini hedef almıştır. XIX. yüzyıl oryantalizmi ideolojik oluşu ve Avrupa merkezli özü dolayısıyla eleştiri konusu yapılmaktadır. Nihayet bu yönelim, 1973'te Paris'te düzenlenen XXIX. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde oryantalist kelimesinin kullanımdan kaldırılması ve kongrenin adının Kuzey Afrika ve Asya Konulu Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi olarak değiştirilmesi sonucunu doğurdu. Bu eleştirilerin rahatlıkla dillendirilmesinde ve kabul görmesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin 1945 sonrasında yeni süper güç olarak ortaya çıkması da belirleyici olmuştur. Zira Amerika Birleşik Devletleri eleştirilen yaklaşımlara ve ilişkilere tarihsel olarak bulaşmamış görünüyordu. Bu durum, yeni dönemde Batı dışı toplumlar nezdinde sempati beslenen bir ülke olarak görülmesi anlamında Amerika Birleşik Devletleri'ne bir avantaj sağlamıştı.

Amerika Birleşik Devletleri, siyasal ortamındaki değişikliklerin doğal bir sonucu olarak oryantalist çalışmalar alanında Avrupa siyasetinin ve oryantalizminin sınırlılıklarından, yetersizliklerinden, sınırlılıklarından uzak çalışmalar yapmayı tercih etmiş, üniversitelerdeki oryantalist araştırmalara ilişkin programları dil öğretiminden akademik personelin seçimine, akademik ve malî kurumlaşmaya kadar pek çok alanda yeni baştan ele almış ve düzenlemiştir. Bu iş için yeni araştırma kurumları oluşturmuş, var olan kurumların daha verimli halde çalışması için finansal desteğini arttırmıştır. Fakat Amerikan oryantalizmi de XIX. yüzyıl Avrupa oryantalizmindeki Doğu ile ilgili hâkim yaklaşım biçimlerinden kendini kurtaramamıştır.

Oryantalist çalışmalara yöneltilen eleştirilerde ikinci ortak nokta bu çalışmalar-daki İslâm, müslüman toplumlar, Doğu ve Doğulular hakkındaki bilgilerin sapıtılmış, eksik ve yanlış oluşu, oryantalistlerin yetiştirme şartlarının yetersizliği ve kullandıkları yöntemlerin kusurlu oluşudur. Eleştiri sahipleri, ayrıca oryantalistleri toplumların ve kültürlerin birbirlerine daha fazla yakınlaşma ihtiyacı duydukları bu çağın gereklerine uyum göstermeye davet ederler (bk. Tibawi, bibl.). Fakat bu eleştiri ve tesbit her alanda mükemmel bir çalışma disiplini ve yöntemi geliştirdiğine inanılan Batı akademisinin Doğulu toplumları incelerken neden bu kadar yanlış sonuçlara vardığını yeterince açıklamamaktadır. Üstelik bu yanlışlıklar, oryantalizmin en önde gelen temsilcilerinin ve kurucu isimlerinin çalışmalarında ortaya çıkıyor ve bilinçli bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarılıyorsa o zaman bu yanlışlıkları bir yetersizliğin sonucu sayıp iyi niyetle çalışıldığında düzeltilebileceğini düşünmek imkânsızlaşmaktadır. Ayrıca mesele bir nevi bilgi yarışı haline getirildiğinde oryantalistler, eleştirildikleri hususlarda kendilerinin haklı olduklarını savunacak delilleri de rahatlıkla geliştirebilmektedir. Bu bağlamda Bernard Lewis'in, "The Question of Orientalism" başlıklı yazısında Filistinli bir Arap olup üniversite öncesi eğitimini Mısır'da alan Edward Said'i Arapça bilmemekle suçlaması çok çarpıcı bir örnektir.

İslâm dünyasındaki ilk eleştiriler oryantalizmi bir bütün olarak ele alıp kullandığı yöntem, bakış açısı, araçları, arkasındaki kurumları ve ilişkiler ağını sistemli bir şekilde değerlendirmekten çok bazı İslâmî kavramlarla ilgili maksatlı yanlışlara cevap niteliği taşımaktaydı (bu çalışmalara

rın bir kısmı için bk. Bulut, s. 112, 161). Oryantalizmin en ciddi eleştirmeni olan Edward Said, büyük yankı uyandıran *Orientalism* (1978) adlı eserinde Foucault'nun bilgi-iktidar formülasyonunu kullanarak iktidarla bilginin (sömürgeci Batı ile oryantalist bilginin) birbiriyle nasıl kaçınılmaz bir ilişki içerisinde olduğunu, dolayısıyla oryantalist çalışmalarla sömürgeci ülkelerin emperyalist çıkarları arasındaki bağlantıyı gösterir. Lamartine ile Olivia Manning, Chateaubriand ile Lord Byron, Albert Camus, Voltaire, Gertrude Bell, El Cid ve *Chanson de Roland*'ın anonim bestecilerinin, Gibb gibi Arabiyatçılar'ın, Cromer ve Balfour gibi sömürge yöneticilerinin, Lane gibi edebiyatçıların, Massignon gibi oryantalistlerin, Kissinger gibi çağımızın önde gelen politikacılarının aynı oryantalist arşive ait olduklarını, bir örnek söylemsel oluşumu meydana getirdiklerini düşünmesi ve oryantalizmi bir söylem olarak nitelenmesi *Orientalism*'in bu alana getirdiği yeniliklerdir.

Oryantalizmin oluşumunda Kitâb-ı Mukaddes incelemelerinin, Batılılar'ın düşman olarak tanımladıkları müslümanların güçlerinin nereden kaynaklandığını anlamak amacıyla İslâm'ın temel kaynaklarını tercüme faaliyetlerinin, her iki konuyla da yakından ilişkili olarak gelişen filoloji çalışmalarının, yeni rakip (müslümanlar) karşısında kendi birliklerini korumak için müslümanlar hakkında oluşturulan karalama kampanyalarının ve negatif imajların, Hıristiyanlığı yaymaya yönelik misyonerlik faaliyetlerinin ve Avrupa'nın sömürgeci arzularının kuşkusuz çok önemli etkileri bulunmaktadır. Bütün bu uğraşlara ve uzun tarihsel geçmişine rağmen oryantalizm akademik bir disiplin olarak ancak XIX. yüzyılda kurumlaşabilmiştir.

XIX. yüzyıl Batı dünyasının endüstri devrimini gerçekleştirdiği, siyasal ve ekonomik kurumlarını her yönüyle oturttuğu, sömürgeci yayılımını ve egemenliğini dünyanın geri kalan toplumları üzerinde keşinleştirdiği bir dönemdir. Batı, bu dönemde elde ettiği askerî ve ekonomik gücü kültürel bir güce dönüştürmeyi de başabilen konumuna uygun olarak gerek kendi tarihini gerekse bütün dünyanın tarihini yeniden kurguladı. Çıkarlarına uygun olarak ve yapay biçimde coğrafyayı yeniden şekillendirip dünya haritasını yeniden çizdi. Bütün bu kurgularını da elinde bulundurduğu askerî, siyasî ve iktisadî güç aracılığıyla dünyanın diğer toplumlarına kabul ettirdi.

Dünyayı sömürgeleştirme projesinde başarıya ulaşan Avrupa'nın eş zamanlı olarak egemenliği altında bulundurduğu toplumların dillerini, kültürlerini, geleneklerini, toplumsal yapılarını, inançlarını daha akademik bir düzlemde ve daha sistemli biçimde inceleyecek bir disiplin olarak akademik oryantalizmi teşekkül ettirmeyi ve sürekliliğini sağlamayı ancak bu yüzyılda gerçekleştirebilmesi şaşırtıcı değildir. Sömürgeciliğin oryantalist çalışmalarda belirleyiciliğini ya da oryantalist çalışmaların Avrupalı ulusların sömürgecilik faaliyetlerinde ifa ettiği hizmetleri görmek için yalnızca Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi ve İngiliz sömürgeciliği döneminde Hindistan'da William Jones'un ve Bengal Asya Cemiyeti'nin faaliyetleri gibi iki örneği hatırlamak yeterlidir.

Bugün birçok yönüyle meşruiyeti tartışılan bir disiplin haline gelen oryantalizmde araç, yöntem ve söylem düzeyinde yaşanan değişikliklere, 1973 yazında Paris'te toplanan XXIX. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde oryantalist teriminin kullanılmaması hakkında alınan karara ya da dünyanın dört bir yanından yükselen oryantalizm eleştirilerine bakarak oryantalizmin sona erdiğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Tam aksine oryantalist çalışmalar hâlâ sıkı bir ilişki ağı içerisinde güçlü ve sistemli bir şekilde sürdürülmektedir. 11 Eylül olayları sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde dillendirilen oryantalist çalışmalar yapan kurumların yetersizliğine ilişkin resmî eleştiriler aynı zamanda bu çalışmaların Batı dünyası için taşıdığı hayati önemi göstermekte, oryantalizmin genel yaklaşımları, araştırma araçları ve yöntemleri gibi konularda kendisini yenilemesi gerektiğine yönelik bir uyarı ve teşvik özelliği taşımaktadır.

Günümüzde çeşitli oryantalist dernekler ve kongreler çağın ruhuna uygun biçimde isimlerini değiştirmiş de olsalar faaliyetlerini aynı hızla, fakat daha fazla uzmanlaşmış olarak sürdürmekte ve bu alandaki çalışmalarıyla tanınan pek çok enstitü Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde varlığını korumaktadır. Emperyalizmin hâlâ bütün dünyada olduğu gibi Doğu'nun çeşitli bölgelerinde, özellikle de Ortadoğu'da menfaatlerinin devamı için çalışması, bu münasebetle bölgenin devlet ve toplumları hakkında yapılacak araştırmaları ve araştırmacıları desteklemesi, oryantalizm açısından şartlara ve zamanın ihtiyaçlarına uyum sağlayan yenileyici ve diriltici bir işlev görmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Herodotos, *Herodot Tarihi: Çağının Dünyasını Anlatan İlk Büyük Tarih Kitabı* (trc. Muntekim Ökmen), İstanbul 1983, s. 215; A. J. Arberry, *British Orientalists*, London 1943; M. Mansoor, *The Story of Irish Orientalism*, Dublin 1944; H. A. R. Gibb, *Area Studies Reconsidered*, London 1963; R. Paret, *The Study of Arabic and Islam at German Universities*, Wiesbaden 1968, s. 5, 7; Mustafa Sibai, *Müsteşrikler ve Hedefleri* (trc. Kemal Çobanbeyli), İstanbul 1971; M. C. - F. Volney, *Travels Through Egypt and Syria*, London 1972, II; L. Binder, "Area Studies: A Critical Reassessment", *The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and the Social Sciences* (ed. L. Binder), New York 1976, s. 1-28; Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygurlukları*, İstanbul 1979, s. 11; L. Thornton, *The Orientalists: Painter-Travellers, 1828-1908*, Paris 1983; M. Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslâm* (trc. Cemil Meriç), İstanbul 1983, s. 21, 46; R. Schwab, *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the East, 1680-1880* (trc. G. Patterson - Black - V. Reinck), New York 1984; W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (İzah, düzeltme ve ilâvelerle trc. Fuat Köprülü), Ankara 1984, s. 3; G. Endress, *An Introduction to Islam* (trc. C. Hillenbrand), Edinburgh 1988, s. 9, 11; R. W. Southern, *The Making of the Middle Ages*, London 1988, s. 35, 40; a.mlf., *Orta Çağ Avrupasında İslâm Algısı* (trc. Ahmet Aydoğan), İstanbul 2001; Edward Said, *Oryantalizm* (trc. Selahaddin Ayaz), İstanbul 1989; G. E. Pruet, "İslâm' ve Oryantalizm", *Oryantalistler ve İslâmiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi* (der. Asaf Hüseyin v.dğr., trc. Bedirhan Muhib), İstanbul 1989, s. 61-112; Ziyau'l-Hasan Faruki, "Sir Hamilton Alexender Roskeen Gibb", a.e., s. 113-130; B. S. Turner, "Gustave von Grunebaum ve İslâm'ın Mimesisi", a.e., s. 131-141; T. Hentsch, "Akdeniz'de Doğu-Batı İlişkileri: Gerçeklik ve Mitos, Kabullenme ve İnkâr Olarak Sınır", 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji (haz. İsmail Coşkun), İstanbul 1991, s. 49-64; a.mlf., *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı* (trc. Aysel Bora), İstanbul 1996; M. Harndi Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı* (trc. Abdülaziz Hatip), İzmir 1993; L. Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, Ithaca 1994; J. M. MacKenzie, *Orientalism: History, Theory and the Arts*, Manchester 1995; Hışam Cuayyit, *Avrupa ve İslâm* (trc. Kemal Kahrman), İstanbul 1995, s. 27; Jabal Muhammad Buaben, *Image of the Prophet Muhammad in the West: A Study of Muir, Margoliouth and Watt*, Leicester 1996; I. Wallerstein, "Soğuk Savaş Döneminde Alan Araştırmalarının Öngörülme Sonuçları", *Soğuk Savaş ve Üniversite: Savaş Sonrası Yılların Entelektüel Tarihi* (trc. Musa Ceylan), İstanbul 1997, s. 209-243; *Orientalism: Delacroix to Klee* (ed. R. Benjamin v.dğr.), Sydney-London 1997; Enver Abdülmelik, "Krizdeki Oryantalizm" (trc. Melike Kır), *Krizdeki Oryantalizm: Eleştiriler*, İstanbul 1998, s. 7-47; A. L. Tibawi, "İngilizce Konuşan Oryantalistler: İslâm'a ve Arap Milliyetçiliğine Yaklaşımları Dair Bir Eleştiri" (trc. Ahmet Aydoğan), a.e., s. 49-107; a.mlf., "İngilizce Konuşan Oryantalistler: İslâm'a ve Araplara Yaklaşımları Dair İkinci Eleştiri" (trc. Ahmed Rânâ), a.e., s. 109-186; Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul 2004; H. Sadi

Selen, "Tarihte Şark ve Garp Mefhumları", *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 543-547; P. Johnson – J. Tucker, "Middle East Studies Network in the United States", *MERIP Reports*, sy. 38 (1975), s. 4-5; B. Lewis, "The Question of Orientalism", *New York Review of Books*, XXIX/11, New York 1982, s. 49-56; L. Hajjar – S. Niva, "(Re)Made in the USA: Middle East Studies in the Global Era", *MERIP Reports*, sy. 205 (1997), s. 4; Jacob M. Landau, "Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen", *DİA*, XIV, 66-67; Ali Murat Yel, "Grunebaum, Gustave Edmund von", a.e., XIV, 166-167.

YÜCEL BULUT

OSETLER

Kuzey Kafkasya'da yaşayan
bir kavim.

Asetinler de denen Osetler, Kuzey Kafkasya'nın orta bölümünde sıradağların kuzey ve güney yamaçlarında yerleşmiştir. Bulundukları bölge Osetya diye anılmakta olup üçte ikisi dağlıktır. Buranın en yüksek dağı olan Kazbek (5057 m.) Güney Osetya'da bulunmaktadır. Osetya'nın önemli geçitleri Daryal, Digor ve Alagir; başlıca akarsuları Terek, Uruh, Ardon ve Kambileyevka'dır. Yeraltı kaynakları zengin olup coğrafi şartları tarıma ve hayvancılığa elverişlidir. Sovyetler Birliği döneminde 1989 sayımlarına göre Osetler'in toplam nüfusu 597.802'dir. Bunların 335.000'i yüzölçümü 8000 km² olan Kuzey Osetya'da, 164.000'i Gürcistan ile yüzölçümü 3900 km² olan Güney Osetya'da yaşamaktadır (Güney Osetya'da 65.000 kişi). Osetler, Ortodoks Hristiyan (İron ve Tuallag) ve Sünnî müslüman (Digor) olmak üzere ikiye ayrılır. Sünnî müslümanların oranı % 30 kadardır. İronlar daha ziyade Kuzey Osetya'nın doğu kesiminde, Tuallaglar Gürcistan'da, Digorlar büyük ölçüde Kuzey Osetya'nın kuzeybatı bölümündeki vadilerde, Vladikafkas şehrinde, kısmen de Doğu Kabartay'da yerleşmiştir. Eski dönemlerde Hutsan adlı bir tanrıya inanan Osetler arasında Hristiyanlık VI. yüzyılda Gürcüler varlığıyla yayılmış, daha geniş ölçüde ise Rus hâkimiyetinde kabul görmüştür. Ancak halk arasında eski dinleriyle ilgili gelenekler günümüze kadar gelmiştir. Osetler 932'de İslâmiyet'e girmeye başlamışlarsa da XVI ve XVII. yüzyıllarda Kabartay'a komuşu olan müslümanların etkisiyle büyük ölçüde İslâmiyet'i benimsedikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Mürid savaşları sırasında halk bu yeni dine daha fazla rağbet göstermiştir. Osetler arasında birbirinden farklı İron ve Digor lehçeleri konuşulmakta olup XIX. yüzyılın sonlarında Digorlar Arap, İron-

lar Kiril, Tuallaglar Gürcü alfabesini kullanıyorlardı. 1923'te bütün Osetler Latin alfabesine geçmiş, 1939'da ise İron dili üzerine kurulu, Kiril alfabesinin kullanıldığı tek bir edebî dil hâkim olmuştur.

Osetler etnik bakımdan Hint-Avrupa ırkına mensuptur. Kavmin asıl adı Os veya As olup Gürcü dilindeki yer adı ekinin ilâvesiyle Oset halini almıştır. Ataları İskit ve Sarmatlar'ın soyundan gelen Alanlar'dır. Bundan dolayı Osetler'in kontrolündeki Daryal Geçidi'ne müslümanlar Dâr-ı Alan adını vermiştir. I. yüzyılda Don nehriyle Azak arasındaki ovalarda göçebe olarak yaşayan bu kavmin III. yüzyılda Gürcistan'a ve İran'a akınlar yaptığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Hunlar'ın akınları sırasında Alanlar, Kafkas dağlarına doğru çekilmiştir. 454'te şefleri Bagatar'ın Gürcü Kralı Vahtang Gurgaslan ile yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine onların idaresi altına girmişlerdir. 735-736 yıllarında Emevî kumandanlarından Mervân b. Muhammed'in (II. Mervân) Kafkasya seferinde Osetler'le de savaştığı, bir aralık Daryal Geçidi'ni ele geçirdiği bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde Gürcü ve Oset tarihleri iç içe gelişmiştir. Nitekim Gürcü Kraliçesi Tamara ile evlenen David Soslan adlı Oset 40.000 adamıyla Gürcistan'ın genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Moğol istilâsına uğrayan, uzun yıllar Çerkezler'e vergi vermek zorunda kalan Osetler'in tarihinde önemli bir dönüm noktasını Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus hâkimiyetine girmeleri oluşturur. Böylece Osetler bu dönemde Vladikafkas çevresine yayılma imkânı elde ettiler, Ruslar da Tiflis'le bağlantı sağlayan Daryal Geçidi'nin iki tarafını tutan Osetya'ya sahip olmakla Güney Kafkasya'ya doğru ilerleme imkânına kavuştular. Osmanlı casuslarının raporlarına göre ulaşımına pek elverişli olmayan geçit 1783'te yapılan tamir ve inşaat çalışmalarıyla asker sevkedilebilecek hale getirildi. Ruslar, 1784'te Terek ırmağının doğduğu yerde Vladikafkas'ı kurdular ve bölgeyi ilhak etmek yolunda önemli bir adım attılar. Osetler'in bulunduğu bölge, Gürcistan ile Rusya arasında stratejik / askerî bir yol üzerinde olduğundan Ruslar burayı kontrol altında tutmayı gerekli görmekteydi. Ruslar'ın kontrol çabaları ve halktan vergi istemeleri Osetler'in direnişle karşılaştı. İsyan Osetya'nın Tagaur bölgesinde ortaya çıktı, liderliğini de Dudariko Ahmedov üstlendi. Ancak Ahmedov 1802 Temmuzunda, Ruslar karşısında yenilgiye uğradı ve onlarla anlaşmak zorunda kaldı. 1804'te isyan yeniden başladı. Bu defa

onlara Gürcüler de katılmıştı. Ruslar isyancıları kuşatıp askerî harekât düzenlediler. Osetler'in köyleri yakıldı, halk dağlara çekildi. Osetler üzerinde kesin hâkimiyet 1806'da kurulabildi. 1811'deki yeni bir hareketlenme de yine Ruslar tarafından sert bir şekilde bastırıldı. Daha sonraki yıllarda Rus istilâ hareketlerine Osetler de katıldı. Nitekim İmam Şâmil'in Daryal Geçidi'ni ele geçirmeye yönelik saldırıları Osetler'in yardımlarıyla etkisiz hale getirildi. Şâmil'in teslim olmasından ve Mürid savaşlarının sona ermesinin ardından Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan büyük göçte bazı Osetler de yer aldı. Bunların en meşhuru olan ve 1865'te iltica eden Mûsâ Paşa (Kundukhov), Osetler'in Tagor (Tagaur) kabilesinden olup 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Kafkasya cephesinde görev yapmıştı.

Şubat 1917 ihtilâlinde sonra meydana gelen karışıklıklar esnasında Osetler millî bir kongre topladılar (Nisan 1917) ve Bolşevik İhtilâli'nde bölgede kurulan Hristiyan-müslüman ittifakını desteklediler. Aralık 1917'de Kazaklar'la müslümanlar arasında çıkan savaş yüzünden ittifak çökünce bölge tam anlamıyla bir kargaşaya sürüklendi. 20 Nisan 1922'de Gürcü Sovyet hükûmeti Osetler'in bağılılıklarını sağlamak için Güney Osetya Özerk Bölgesi'ni kurdu. Kızıldoru'nun iç savaşı sona erdirmesinin ardından Kuzey Osetya önce özerk eyalet (7 Haziran 1924), daha sonra özerk cumhuriyet (5 Aralık 1936) oldu.

1942'de Almanlar'ın Kafkasya harekâtı sırasında Osetya'nın kuzey bölümü işgale uğradı. Almanlar, Vladikafkas'a bir hayli yaklaştılsa da şehre girmeden çekildiler. Bu çekiliş sırasında yaklaşık 25.000 Oset, işgal esnasında bir rol oynamamalarına rağmen hükûmet tarafından ihanetle suçlanabilecekleri korkusuyla Almanlar'la birlikte avatanlarını terkettiler. 1944'te müslüman Digorlar, Kuzey Kafkasya'nın diğer müslüman halklarıyla birlikte Orta Asya'ya sürüldü. Bunlara ancak 1950'lerin sonunda vatanlarına dönme izni verildi.

Bugün Osetler siyâsî bakımdan Rusya ile Gürcistan arasında bölünmüş durumdadır. Rusya'ya bağlı olan Kuzey Osetya özerk cumhuriyet statüsüne sahiptir. 12 Kasım 1994'te ilân edilen anayasa ile ülkenin adı Alanya olarak değiştirildi. Merkezî Vladikafkas (Orconikidze, Dzađjiko, Terrekale) olup diğer önemli şehirleri Mozdok, Beslan, Alagir ve Ardon'dur. Gürcistan'a bağlı özerk bölge statüsündeki Güney Osetya'nın merkezi Tskhinvali'dir. Bu-